

Warszawa, 15 grudnia 2023

dr hab. Hanna Schreiber  
Katedra Metodologii Badań nad Polityką  
Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych  
Uniwersytetu Warszawskiego

**Recenzja pracy doktorskiej pani mgr Natalii Zajączkowskiej pt.**  
***Indyjscy muzułmanie a północnoindyjska polityka tożsamościowa w latach 2017–2022***  
**przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Marka Dziekana**

**1. Uwagi wstępne: wybór tematu, obszar badań oraz struktura pracy**

Przedstawiona do recenzji praca doktorska pani mgr Natalii Zajączkowskiej pt. *Indyjscy muzułmanie a północnoindyjska polityka tożsamościowa w latach 2017–2022* przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. Marka Dziekana (promotor pomocniczy: dr Krzysztof Iwanek) składa się z trzech rozdziałów, które poprzedza słownik pojęć, wykaz skrótów oraz wstęp, a wieńczą: zakończenie, bibliografia i aneks. Autorka analizuje w niej „antymuzułmańską politykę tożsamościową, w tym islamofobiczne teorie spiskowe przez pryzmat teorii sekurytyzacji”, przedmiot pracy wskazany jest jednak dopiero na s. 17 obszernego – w stosunku do następujących po nim rozdziałów – wstępu (liczącego 20 stron). Takie określenie przez autorkę tematu pracy oraz analiza struktury pracy wskazują jednak, że sam tytuł pracy: *Indyjscy muzułmanie a północnoindyjska polityka tożsamościowa w latach 2017–2022* niedostatecznie precyzyjnie odzwierciedla rzeczywistą treść pracy, której najbardziej obszerna część zawarta jest w rozdziale 3. pt. „Teorie spiskowe w Indiach. Studium przypadku”. Rozdział ten liczy aż 155 stron, podczas gdy poprzedzające go dwa rozdziały: „Polityka tożsamościowa w Indiach” oraz „Dyskurs antymuzułmański w Indiach w latach 2017-2022” liczą odpowiednio: 16 stron i 11 stron. Są zatem nawet krótsze od wstępu. Sama ta strukturalna dysproporcja wskazuje, że w tekście liczącym w swoim głównym korpusie 211 stron analityczny ciężar pracy usytuowany jest przede wszystkim w obszarze naukowej analizy teorii spiskowych – w tej pracy w dodatku zawężonej do teorii o islamofobicznym charakterze, wytwarzanych wokół mniejszości muzułmańskiej w Indiach. Wydaje się zatem, że bardziej

adekwatny tytuł pracy mógłby brzmieć: „Polityka tożsamościowa w północnych Indiach w latach 2017-2022 a islamofobiczne teorie spiskowe”. Rozważyć można by wręcz dodanie podtytułu: „Polityka tożsamościowa w północnych Indiach w latach 2017-2022 a islamofobiczne teorie spiskowe: dżihad populacyjny, dżihad miłosny i koronadżihad”. Pod takim tytułem struktura pracy wzorcowo odzwierciedlałaby zaprezentowaną w niej treść, tym bardziej, że obszar badań prowadzonych przez autorkę ona sama identyfikuje jako: „antymuzułmańskie teorie spiskowe w indyjskiej polityce tożsamościowej” i wskazuje, że pozostaje on „tematem niezgłębionym” (s. 17), zaś dotychczasowe badania „są niewystarczające” (s. 19). Brakuje jednakże równocześnie choćby próby opisanego przyczyn i wyjaśnienia dostrzeżonych braków oraz powodów, dla których środowisko naukowe nie zgłębiło do tej pory tego tematu. Autorka zauważa: „Niniejsza rozprawa tylko częściowo wypełnia tę lukę, stanowiąc asumpt do dalszych badań w dziedzinie politologii, antropologii polityki i etnografii” (s. 19). Jednak przedstawiona praca doktorska w dyscyplinie nauki o polityce i administracji powinna wskazywać, jakie luki w tej dyscyplinie i obszarach badawczych z nią związanych wypełnia poprzez oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Choć autorka sama tego nie deklaruje wprost w samej pracy, to trudno nie zauważyć, że rozprawa wnosi wkład do nauki o polityce i administracji w zakresie szczegółowej analizy przykładów antymuzułmańskich teorii spiskowych rozpatrywanych przez pryzmat teorii sekurytyzacji. Autorka zauważa również, że jej praca „stanowi istotny wkład do (...) literatury o rozprzestrzenianiu się fałszywych wiadomości skierowanych do mniejszości” (s. 17, pisownia oryginalna).

## **2. Wartość merytoryczna i naukowa pracy**

Biorąc pod uwagę przedstawioną treść pracy (nie zaś nie do końca adekwatny względem treści pracy tytuł) należy ocenić prawidłowość sformułowanych: celu, hipotez i pytań badawczych. Autorka pisze, że „Głównym celem niniejszej dysertacji jest przybliżenie antymuzułmańskiego komponentu polityki tożsamościowej w północnych Indiach w latach 2017-2022. Celem szczegółowym pracy jest przybliżenie czytelnikowi, w jaki sposób indyjskie media i polityczne środowiska hindutwy kreowały politykę tożsamościową za pomocą trzech antymuzułmańskich teorii spiskowych. Celem rozprawy jest także ich weryfikacja na podstawie dostępnych materiałów naukowych i danych demograficznych” (s. 23). Uznanie za cel przybliżenia jakiegoś zagadnienia czytelnikowi z pewnością nie można uznać za właściwy cel naukowy rozprawy doktorskiej. Taki cel charakteryzuje raczej prace

publicystyczne czy popularnonaukowe. Trudno także uznać za właściwy cel naukowy „weryfikację teorii spiskowych”, gdyż teorie spiskowe z założenia (swojej istoty) są fałszywe („udowodniona” teoria spiskowa jest po prostu wykrytym spiskiem), można natomiast weryfikować określone narracje na temat rzekomych „faktów” podawanych w ramach teorii spiskowych, np. konfrontować konkretne dane dotyczące liczby muzułmanów w Indiach z fałszywymi, zawyżonymi „danymi” podawanymi w celu budowania poczucia zagrożenia (jak w przypadku dżihadu populacyjnego). Biorąc pod uwagę tak przedstawione cele badania („przybliżenie informacji” oraz „weryfikacja teorii spiskowych”) nie jest jasne, jak mają się one do eksplorowania procesu kreowania, rozwijania i upowszechniania w północnych Indiach islamofobicznych teorii spiskowych – co byłoby bardziej poprawnym celem rozprawy w kontekście przedstawionego w trzecim rozdziale „studium przypadku” (por. np. czym charakteryzuje się prawidłowo przeprowadzone studium przypadku w: Marta Strumińska-Kutra, Izabela Kołodkiewicz, *Studium przypadku*, w: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2, Warszawa 2012).

Autorka formułuje i wylicza swoje hipotezy badawcze w następujący sposób:

- „1. Retoryka islamofobiczna przeniknęła do głównego nurtu indyjskiej debaty publicznej.
2. Współczesny hinduski nacjonalizm (hindutwa) wykorzystuje retorykę antymuzułmańską jako narzędzie północno-indyjskiej polityki tożsamościowej.
3. Retoryka antymuzułmańska w Indiach wyraża się między innymi w szerzeniu antymuzułmańskich teorii spiskowych.
4. Środowiska związane z ideologią hindutwy, politycy BJP i indyjskie media prawicowe przyczyniły się do szerzenia antymuzułmańskich teorii spiskowych w Indiach w latach 2017-2022” (s. 23).

Jednakże to, co autorka określa mianem „hipotez” ma w rzeczywistości postać tez: nie są to bowiem zdania zakładające jakieś prawdopodobieństwo, ale zdania mające postać stwierdzeń faktycznych, które można udowadniać, a nie sprawdzać. Hipotezy formułowane są w odniesieniu do dotychczas niewyjaśnionych zjawisk i zdecydowanie częściej pojawiają się one w badaniach ilościowych niż jakościowych, mając formę przewidywań uwzględniających zmienne i badania statystyczne. Tymczasem zjawiska, które autorka przedstawia jako hipotezy zostały dość dokładnie zbadane i wyjaśnione. Co symptomatyczne, sama autorka, w zakończeniu swojej pracy, na s. 217 stwierdza, że: „Przeprowadzona analiza pozwoliła na pozytywne zweryfikowanie założonych tez badawczych” (!).

Następnie, na s. 23-24, autorka formułuje pytania badawcze.

„Główne pytania badawcze sformułowane przez autorkę to:

- Czym jest polityka tożsamościowa w kontekście Indii?
- Czemu służyła i służy polityka tożsamościowa w Indiach?
- Czy retoryka antymuzułmańska jest częścią północnoindyjskiej polityki tożsamościowej?
- Czy ideologia hindutwy zawiera elementy antymuzułmańskie/islamofobiczne?
- Czym są dżihad miłości, dżihad populacyjny i korona dżihad i w jaki sposób wpisują się w północnoindyjską politykę tożsamościową?

Szczegółowe pytania badawcze:

- Jaką rolę odgrywają środowiska hindutwy w kształtowaniu współczesnej polityki tożsamościowej w północnych Indiach?
- W jaki sposób pandemia COVID-19 została wykorzystana (upolityczniona) w dyskursie antymuzułmańskim w polityce indyjskiej?
- Jaką rolę odgrywają politycy partii rządzącej i media prawicowe w konstruowaniu i szerzeniu antymuzułmańskich teorii spiskowych?”

W przypadku przyjęcia metody studium przypadku w odniesieniu do islamofobicznych teorii spiskowych, treści przedstawionych w pracy oraz zadeklarowanej jako przyjęta perspektywa teoretyczna teorii sekurytyzacji brakuje zatem właściwego sformułowania głównych pytań badawczych.

W dalszej części wstępu autorka przedstawia (łącznie!) strukturę pracy i metodologię badań. Niestety, myli metody badań z technikami badań (s. 25: „metody nauk społecznych – techniki wywiadu pogłębionego”), ale również z metodą utożsamia sam fakt podjęcia się analizy jakiegoś zjawiska zamiast wskazać na konkretny rodzaj przyjętej metody: „metody analizy dokumentów i wystąpień publicznych polityków” (tamże). W pracy zabrakło szczegółowego wyjaśnienia przyjętych metod, technik i narzędzi badawczych, a nawet kluczowych informacji dotyczących analizowanych danych. Na przykład na s. 174 autorka pisze: „Na podstawie danych zebranych przez autorkę można zauważyć, że większość polityków zaangażowanych w rozpowszechnianie fałszywych wiadomości to osoby publiczne niskiego szczebla”. W rozdziale tym jednak nie jest podane, jakie dane przeanalizowała, jak określiła tę „większość”, nie wskazała także przyjętej definicji „osób publicznych niskiego szczebla”. Na s. 200, w kontekście analizy materiałów graficznych podobnie stwierdza:

„Autorka rozprawy dotarła do przytłaczającej liczby przykładów islamofobicznych hashtagów i treści wizualnych łączących muzułmanów indyjskich z pandemią wirusa SARS-CoV2”. Nie ma jednak podanej informacji, co to za liczba oraz na jakiej podstawie została przez nią wybrana „reprezentatywna próbka” (pisownia oryginalna, tamże) przedstawiona następnie na zamieszczonych w pracy ilustracjach. W tym samym duchu na s. 211 autorka zauważa: „Ponad połowa przeanalizowanych materiałów graficznych i audiowizualnych zawierała motyw negatywnego stereotypu muzułmanina-terrorysty”. Dopiero w zakończeniu pracy, na s. 218 autorka pisze, że dokonała analizy „ponad 40 programów telewizyjnych, debat i reportaży” oraz „ponad 50 wypowiedzi hinduistycznych przywódców duchowych sympatyzujących z partią rządzącą i/lub hinduskim nacjonalizmem”. Nigdzie jednak nie przedstawiła – a właściwym do tego miejscem byłby aneks – nazw tych programów, dat i miejsca ich emisji, długości czasu antenowego, nigdzie nie podała także wykazu i sposobu selekcji 50 wypowiedzi przywódców hinduistycznych.

Oceniając merytoryczną jakość pracy należy odnieść się do sposobu analizowania samych teorii spiskowych. Ich przedstawienie powinno zostać lepiej osadzone w szerokim kontekście teorii dżihadyzmu oraz skonfrontowane z pojęciem kultury dżihadyzmu. Zabrakło zatem w pracy odniesień do literatury, która ten temat porusza, jak m.in. *Jihadi Culture*, pod redakcją Thomasa Hegghammera (Heggehamer, 2017). Niepokojące jest także pominięcie najnowszej literatury w zakresie teorii spiskowych, w tym Michaela Buttlera, *The Nature of Conspiracy Theories* (Polity, 2020, oryg. wyd. w języku niemieckim w roku 2018 przez Suhrkamp) oraz pod redakcją Michaela Buttlera i Petera Knighta, *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (London/New York: Routledge, 2020). W tej ostatniej szczególnie ważne z punktu widzenia recenzowanej rozprawy są rozdziały: *Conspiracy theory and religion* (Asbjørn Dyrendal), *Conspiracy theories in film and television shows* (Michael Butter), *The Internet and the spread of conspiracy content* (Simon Stano), *Networked disinformation and the lifecycle of online conspiracy theories* (Hugo Leal), *Conspiracy theories and fake news* (Kiril Avramov, Vasily Gatov, Ilya Yablokov). Wszystkie one – przy wzięciu ich przez autorkę rozprawy pod uwagę – mogłyby dostarczyć istotnego, szerokiego kontekstu dla poruszanej w niniejszej pracy tematyki oraz dla przywoływanych w recenzowanej pracy przykładów rozprzestrzeniania się teorii spiskowych w północnych Indiach.

Obok braków w najnowszej literaturze przedmiotu istotnym w wielu miejscach błędem w rozprawie jest brak informacji o źródle podawanej informacji bądź brak podania źródła przy cytacie (np. s. 12 czy s. 188).

W pracy zastosowana jest dość swobodna analiza jakościowa treści, charakteryzująca bardziej styl dziennikarsko-reportażowy, nie zaś naukowy: deskrypcja i proste relacjonowanie faktów nie są wystarczająco pogłębione i osadzone w aparacie metodologicznym. Zaletą pracy z pewnością jest jednak fakt dobrej znajomości zagadnienia przez jej autorkę będący wynikiem immersji: zarówno osobistej, przez pracę w terenie, jak i językowej, związanej z posługiwaniem się językiem hindi przez autorkę. Umożliwiło to jej przeanalizowanie treści medialnych poświęconych prezentowaniu koncepcji trzech typów spiskowego dżihadu. Praca wprowadza do polskiej literatury przedmiotu nieobecne w niej do tej pory pojęcie i wiedzę na temat „koronadżihadu”, systematyzuje również wiedzę na temat trzech najważniejszych antymuzułmańskich teorii spiskowych obecnych w Indiach.

Problematyczne jest niezwykle skrótowe przedstawienie w pracy przez autorkę sposobu prowadzenia badań terenowych. W punkcie „3.1.11 Badania terenowe” na raptem 3 stronach (s. 103-105) autorka pobieżnie streściła ich treść podając, że było to „ponad 60 respondentów” w wieku 18-64 lata. Autorka zauważa, że „kwestionariusze oraz wywiady prowadzone były w języku angielskim oraz hindi” (s. 103). Kwestionariusz wywiadu powinien znaleźć się zatem w aneksie, zaś powody decyzji o wyborze języka (hindi bądź angielski) powinny zostać podane wraz z informacją, czy autorka wszystkie wywiady przeprowadziła sama czy z pomocą innych osób. Jako bardzo kontrowersyjne można uznać to, że podając nazwę niewielkiej wsi, w których badania były prowadzone autorka podaje wiek i imię, a nawet zawód niektórych respondentów (s. 104), co umożliwia ich łatwą identyfikację. Nie mamy jednak wiedzy, czy wyrazili oni na to zgodę oraz jakie zostały podjęte decyzje dotyczące postępowania z zebranymi danymi osobowymi, słowem: cała etyczna strona prowadzonego badania pozostaje niejasna. Dodatkowo, jako cel tego badania doktorantka wskazuje „określenie jakie wyobrażenia i stereotypy dominują wśród społeczności hinduskiej na temat indyjskich muzułmanów i jak obie społeczności postrzegają się wzajemnie” (s. 103). O ile pierwszy cel badania można uznać za osiągnięty, to z pracy nigdzie nie dowiadujemy się, jak muzułmanie postrzegają hindusów, zatem o „wzajemnym postrzeganiu” nie dowiemy się niczego.

Cała część badawcza wymaga ponownych przemyśleń, przeredagowania i usunięcia zbyt naiwnych, czasami stereotypizujących uogólnień bądź niepopartych żadną literaturą luźnych refleksji, np. na s. 206: „Możliwe, że obraz muzułmanina jako węża jest echem uporczywego mitu o naiwnym, dobrodusznym hindusie, który zaufał zdradzieckiemu muzułmaninowi” czy na s. 211: „Mechanizm spisku i kozła ofiarnego dotknął także inne społeczności i podsycił niechęć wobec Chińczyków, Żydów, Afrykanów, muzułmanów,

uchodźców i mniejszości na całym świecie”.

Praca wymaga również uważności w stosowanych pojęciach i zaproponowanych definicjach – autorka nagminnie myli w pracy pojęcie „dezinformacji” oraz „fake news” (np. na s. 172-177), choć sama w słowniku pojęć na s. 4 i 5 pisze, że „dezinformacja” to zjawisko rozprzestrzeniania fałszywych informacji, podczas gdy „fake news” – to te fałszywe informacje.

### 3. Poprawność redakcyjna i językowa pracy

Na stronie tytułowej pracy brakuje wskazania w jakiej dziedzinie i dyscyplinie sytuuje się przedkładana rozprawa. Układ pracy, jak zostało to zauważone we wstępie, jest dość nierównomierny. Najbardziej obszerny rozdział 3 mógłby z powodzeniem zostać zapewne podzielony na trzy osobne rozdziały prezentujące różne kategorie „dżihadu”: populacyjnego, miłosnego i koronadżihadu. Wiązałoby się to także z koniecznością dopasowania tytułu rozprawy do tego układu. Redakcyjnego przemyślenia i dopracowania wymaga także wykaz skrótów, który nie zawiera wszystkich skrótów używanych w pracy, np. brakuje w nim ST – *scheduled tribes*. Dodatkowo, zasadą w konstruowaniu wykazu skrótów jest dokonanie tłumaczenia pełnych nazw obcojęzycznych także na język polski – tam, gdzie jest to możliwe. W wykazie skrótów zupełnie pominięto polskie tłumaczenia skrótów anglojęzycznych. Co ciekawe, jedynym wprowadzonym do wykazu polskojęzycznym skrótem jest KAD – krytyczna analiza dyskursu. Jednak w pracy – mimo deklaracji autorki, że ją wykorzystuje – *de facto* nie jest ona przecież zastosowana jako metoda badawcza.

Konstrukcja słownika pojęć również może budzić pewne wątpliwości: o ile zrozumiałe jest wprowadzenie do niego pojęć (bądź krótkich opisów zjawisk lub organizacji) z języka hindi wraz z ich wyjaśnieniem, to już włączenie do słownika objaśnień dość oczywistych pojęć, zwłaszcza dla potencjalnego polskiego czytelnika tejże rozprawy, jak „mowa nienawiści”, „mem”, „Indus”, „hinduista”, „hasztag” nie wydaje się właściwe. Wzbudza bowiem wątpliwość, do jakiego adresata kierowana jest rozprawa: czy jest to uczeń/uczennica końcowych klas szkoły podstawowej/pierwszych klas licealnych czy jednak adresatem jest środowisko naukowe. Gdyby autorka chciała nadać tym pojęciom jakieś dodatkowe, ważne kontekstowo dla pracy i odmienne do zwyczajowego objaśnienie byłoby to może bardziej uzasadnione. Zaskakujące jest także numerowanie pojęć w słowniku, który rządzi się układem alfabetycznym.

Tekst zawiera liczne ilustracje, prezentujące dyskurs medialny dotyczący islamofobicznych teorii spiskowych: aż 55, jednak w pracy zabrakło ich osobnego spisu, co jest istotnym mankamentem redakcyjnym.

W pracy pojawia się także aneks, w którym recenzent/ka spodziewa się znaleźć kwestionariusz wywiadu oraz ew. dodatkowe dane, z uwagi na opisywane w pracy przeprowadzone badania terenowe oraz wykaz przeanalizowanych materiałów telewizyjnych, radiowych, prasowych czy z mediów społecznościowych, prezentujących islamofobiczne teorie spiskowe. Niestety, zamiast tego pojawia się kopia (skan) „The census of India, 1901” z wykazem poszczególnych przypadków konwersji na islam i ich przyczyn, zarejestrowanych w roku 1901, co dla badań zawężonych czasowo do lat 2017-2022 ma znaczenie zupełnie marginalne i również mogłoby zostać w dwóch zdaniach opisane w przypisie. W aneksie znajdują się również informacje o różnicach między indyjskim a międzynarodowym systemem liczbowym, które także z powodzeniem mogłyby się znaleźć w przypisie.

Od strony językowej prac napisana jest poprawnym, dość przejrzystym językiem, znajdują się w niej jednakże pewne uchybienia i niekonsekwencje natury językowej (w tym stylistycznej), interpunkcyjnej (nierozróżnianie funkcji myślnika od półpauzy i dywizu) oraz redakcyjnej. Przykładowa, najbardziej rażąca niekonsekwencja dotyczy samego zapisywania słowa „miłosny dżihad”: czasami w cudzysłowie, czasami bez, dość często błędnie w cudzysłowie po słowie „tzw.”, którego użycie eliminuje (ponieważ zastępuje) cudzysłów. Niezrozumiałe jest także zapisywanie w postaci kalki językowej z języka angielskiego pojęcia „korona dżihad”. Biorąc pod uwagę, że autorka wprowadza neologizm do języka polskiego szczególnie ważna byłaby pogłębiona refleksja na właściwym zapisem tego słowa. Biorąc pod uwagę lawinowy przyrost określeń w języku polskim nawiązujących do słowa „koronawirus” środowisko językoznawców wypracowało już pewne standardy i wskazówki w tym zakresie. Pomocną publikacją jest np. artykuł Agnieszki Cierpich-Kozieł, *Koronarzeczywistość – o nowych złożeniach z członem korona- w dobie pandemii* („Język polski” 2020. Online first. 1-16. 10.31286/JP.100.4.7). Na podstawie wniosków płynących z tej publikacji należy uznać, że prawidłową formą zapisu byłby jednak „koronadżihad” (łącznie). Refleksyjnego rozstrzygnięcia wymaga także decyzja dotycząca tego, czy teorie spiskowe dotyczące dżihadu zapisywane są w cudzysłowie czy też nie. Z jednej strony wzięcie teorii spiskowych, jak „dżihad miłosny” czy „koronadżihad” w cudzysłów pozwala wskazać na dystans autorki do ich trafności czy wręcz dystans do tego, czy w ogóle występują w rzeczywistości społecznej. Jak zauważa Kamila Gądek w publikacji *Cudzysłów jako wyraz niepewności i dystansu w tekstach dotyczących gier komputerowych* („Poradnik językowy” 2009, z. 2, s. 60): „Sytuację

taką, czyli co najmniej umieszczenie wyrazu w cudzysłowie, a często także tłumaczenie jego znaczenia, możemy bardzo często obserwować w wypadku słownictwa charakterystycznego dla języka graczy, nowego i wciąż się rozwijającego. Autorzy tekstów podkreślają w ten sposób swoją niepewność nie tyle co do właściwego użycia danego wyrażenia (są w stanie wyjaśnić dokładnie jego znaczenie), ile do tego, czy będzie ono znane wszystkim osobom czytającym dany tekst i aprobowane przez nie. Jest to istotne zarówno przy użyciu wyrazów będących zapożyczeniami z języka angielskiego, jak i neologizmów polskich, czasami znanych tylko danej grupie graczy, skupionych wokół konkretnego pisma lub strony internetowej”. W przywołanym artykule przedstawiane są jednak także opinie odmienne w kwestii dystansującego stosowania cudzysłowu, wskazujące, że może być to dowód nieporadności językowej autora. W przypadku kluczowych pojęć dla analizowanej rozprawy zastosowanie – bądź rezygnacja z zastosowania – cudzysłowu powinno być zatem świadomą i wyjaśnioną czytelnikowi decyzją autorki rozprawy, nie zaś chaotyczną, niespójną praktyką pisarską.

Podobne uwagi można odnieść do stosowanego w pracy pojęcia *muzułmanina* jako „obcego”. Figura „obcego”, w literaturze antropologicznej zapisywana czasami także z wielkiej litery: „Obcy”, doczekała się wielu monografii, w tym także w literaturze polskiej, w recenzowanej rozprawie brak jednak zarówno konsekwencji w zapisywaniu jej w cudzysłowie, jak i właściwych odniesień literaturowych (warto byłoby sięgnąć do takich pozycji jak np. M. Jarymowicz, *Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. Eksperymentalne badania nad procesami różnicowania Ja-My-Inni*, w: P. Boski, M. Jarymowicz, H. Malewska-Peyre, *Tożsamość a odmiennność kulturowa*, Warszawa 1992; Z. Benedyktowicz, *Portrety „obcego”*, Kraków 2000, czy Ł. Łotocki, „*Obcość*” jako kategoria analityczna stosunków międzynarodowych, „*Stosunki Międzynarodowe*” 2010, t. 41, nr 1-2).

#### **4. Konkluzje**

Biorąc pod uwagę przepisy ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2023, poz. 742 ze zm.), paragraf 187, ust. 1-2 oraz przedstawione wyżej w recenzji argumenty należy stwierdzić, że rozprawa doktorska prezentuje ogólną wiedzę teoretyczną osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora w dyscyplinie nauki o polityce i administracji, gdyż w dostatecznym stopniu przedstawia zagadnienie teorii spiskowych, związane z teoriami sekurytyzacji w kontekście wewnętrznej polityki bezpieczeństwa państwa na szerszym tle religijno-kulturowym północnych Indii. Zgodnie ze słowami samej autorki, praca pozwala także uzyskać „wgląd w stereotypy, które od lat służą środowisku hindutwy do opisu

mniejszości muzułmańskiej w Indiach. Autorka analizuje antymuzułmańską narrację indyjskich mediów prawicowych, aby zrozumieć, za pomocą jakiego języka i obrazów przedstawiani są dziś indyjscy muzułmanie. Stanowi to wgląd w zjawisko stereotypizacji i dyskryminacji, z którym mierzą się współcześnie muzułmanie indyjscy. Niniejsza rozprawa obnaża także mechanizmy działania teorii spiskowych w polityce i wskazuje na związane z ich stosowaniem niebezpieczeństwa” (s. 221).

Przedstawiona rozprawa doktorska wykazuje także dostateczną umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez mgr Zajączkowską, na co wskazują zgromadzone i przeanalizowane różnorodne materiały i dane: pochodzące zarówno z badań terenowych, jak i z wielu typów mediów oraz raportów i literatury przedmiotu. Choć praca posiada z jednej strony niedostatki warsztatowe i metodologiczne, to z drugiej należy docenić podjętą próbę prowadzenia badań terenowych, pasję badawczą, rozumienie kontekstu kulturowego, widoczną drogę rozwijania swojego warsztatu, jak również znaczenie pracy dla poszerzania wiedzy w temacie relacji hindusko-muzułmańskich, czy w kwestii roli teorii spiskowych w kształtowaniu polityki wewnętrznej państwa. Autorka przedstawiła, przynajmniej w części rozprawy dość oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wprowadziła do literatury polskiej pojęcie i analizę zjawiska „koronadžihadu” i wykazała się dostateczną wiedzą teoretyczną dotyczącą omawianej problematyki. W ostatecznym rozrachunku zatem, mimo zgłoszonych wyżej uwag krytycznych, rezultaty badań przedstawione w rozprawie oceniam jako zadowalające. Przed ewentualną publikacją rozprawy wskazane wyżej problemy wymagają oczywiście usunięcia, uważnej, ponownej redakcji oraz uzupełnień, zwłaszcza w zakresie cytowania źródeł.

Ja, niżej podpisana, stwierdzam zatem, że recenzowana rozprawa doktorska pani mgr Natalii Barbary Zajączkowskiej spełnia warunki określone w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce z 20 lipca 2018 r. (Dz. U. 2023, poz. 742 ze zm.), paragraf 187, ust. 1-2 i wnioskuję do Komisji Uniwersytetu Łódzkiego ds. Stopni Naukowych w Dyscyplinie Nauki o Polityce i Administracji o dopuszczenie pani mgr Natalii Barbary Zajączkowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

*Hanna Schreiber*